

Pintér Jenő. *A magyar irodalom története Bessenyei György felépésétől Kazinczy Ferencz haláláig (1772—1831).* Budapest, 1913. 2 kötet, 274, 317 l. A két kötet ára 30 korona.

Pintér az 1909-ben megjelent két kötet folytatását bocsátotta ezúttal közre. Megjelenésükkor a kritika elismerte már nagy becsület s most ez újabb két kötet után is csak azt mondhatjuk, hogy irodalmunk történetének Pintér könyvei a legtúzetesebb összefoglalása. E munkák bámulatra méltó szorgalom eredményei. Az adatoknak oly tömege van bennük elrendezve, hogy teljesség dolgában minden elődjüket messze felülmulják. Ime pl. a legújabb két kötet 600 oldalon tárgyalja azt az anyagot, mely a Beöthy-Badics-féle irodalom-történetben éppen félannyi helyen megfért. Pedig ott sem volt összeszorítva. A részletezés Pintér könyvének főerénye; becsét is kiváltképpen ennek köszönheti.

Kitünő előtanulmányok segítették munkájában. Elsősorban Beöthy-Badics irodalomtörténete. E két munkát összehasonlítva, szerkezetben teljes egyezést találunk. A kor általános jellemzése után az írói irányok méltatása, majd a hatásuknál fogva elsőrangú íróknak külön-külön fejezetben való tárgyalása következik. E szerkezetben belül Pintérnél több tervszerűség található. Beöthy-Badicsnak 2—3 cikke helyett nála egy-egy fejezet van, ha a tárgyalt írók rokon természetű ily csoportosítást megengedett. Hogy eljárása helyes, azt főként a IV. fejezetnél láthatjuk, hol Beöthy-Badics könyvének „Dugonics András“, „Horváth Ádám és Gvadányi József“, valamint „Debreczen írói és irodalmi élete“ részeit vonta össze, mint együvé tartozókat.

Más kérdés, vajjon e jobb szerkezetben belül sikerült-e jobb tartalmat is adni? Tudvalevő, hogy Beöthy-Badics könyvének éppen szóban levő része a legsikerültebb, minthogy minden fejezetét az illető téma speciális buvára írta. Ez által értékes essayk keletkeztek; de az egyöntetűség éppen e specializálódás miatt felbomlott. Pintérnek sikerült az egyöntetűséget mindvégig megőriznie. Egy elv, egyetlen belátás a lelke könyve minden gondolatának. Nem elfogult egyetlen írói csoporttal szemben sem. Ám különösebb vonzalmának sincs nyoma. Ányosnak fiatalos tragédiáját épp oly nyugodtan beszéli el, mint Csokonai lassú sorvadását stb. Toldyra legalább rá lehetett mondani, hogy mindig megilletődött, ha Kazinczy nevét leírta, Gyulai is csak emelkedett hangulattal tudott Aranyról szólni, mint Széchy Zrinyiről. Pintérnek nincsenek hősei. A tárgyilagos referens sze-

repét egy pillanatra sem cseréli el. „Czélom az volt, — írja Előszavában — hogy a magyar irodalomtörténet tanulmányozója ebből a két kötetből ne csak a tudomány mai álláspontját ismerhesse meg, hanem tájékozást szerezzen az egyes irodalomtörténeti kérdések fejlődéséről is“. A tudományt akarta szolgálni. Egyéni ambíciói nincsenek. Mommsen Römische Geschichte-jében Mommsen lelkületéből éppen annyi van, mint a rómaiakéból; Macaulay Anglia történetének 20 soráról ráismerek szerzőjére; Scherer német irodalomtörténete a germán léleknek klasszikusan fajgermán kifejeződése, aminthogy Taine angol irodalomtörténetében is a sorok közül Taine francia ízlése, gale szelleme érezhető ki. Pintérrel szemben ily magas igények nem támaszthatók. Ő a tipikus gyűjtő és elrendező. Nem a magyar Goedecke, mint az első két kötet megjelenése után mondták. Ez a német tudós, szenvedélyes rajongója minden népiesnek, hevesen kikelt a naivságot kigúnyoló Heine ellen, utóbb politikai tendenciákat vitt bele irodalmi kérdések tárgyalásába. Pintér inkább a becsületes Schmidt Juliánhoz, vagy hogy tárgykörünknel maradjunk, Hettner Hermannhoz hasonlít. Könyve — hogy Scherer szavait alkalmazzam, kitűnő, ha oly munkául tekintjük, mely irodalmi tényeket időrendben tárgyal, azonban rögtön csökken értéke, ha a történettudomány kívánalmaival mérjük.

Az irodalom története a korszellem fejlődésének ábrázolása. Pintér a magyar megújulás korszellemének fejlődését a magyar nemzeti szellemnek öntudatra ébredésében látja, abban a proceszusban, melynek folyamán nemzetünk jobbjai pontosan meghatározták nemzeti karakterünknek veleszületett tulajdonságait, elmaradottságunkat, a környező nemzetek fejlett kulturáját s teendőinket. A szóban levő két kötet e kulturális munkának leírása. Két egyenlő részre oszlik. Az első kötet hat fejezetben a kor képének rajzolásával s az írói irányok bemutatásával foglalkozik. Az egész munkának e rész a sikerültebbik fele. A tárgyalt anyag oly áttekinthető rendben van szétosztva s oly pedáns pontossággal elrakosgatva, hogy ellene majdnem semmi kifogást nem tehetnénk. Az a Pintér, ki 1909-ben az Árpád-házi királyok irodalmának történetéről 358 lapon keresztül értekezett minden valóban elfogadható vezető-gondolat, egységes terv nélkül, e művében írói fejlődésének örvendetes jelét adta. Akkor az irodalom fogalma előtte nem volt több adatnál; most már annyi, mint nemzeti szellem. Igaz, az adatok iránti szeretetét még mindig előtérbe állítja s inkább a téglák szép rendjének látszik örvendeni a tető alá került épület helyett. Sebaj. A második kiadásnál — vajha minél hamarább! — nem lesz nehéz néhány összekapcsoló fejezetet közbeiktatnia.

A második kötet sokkal nehezebben megoldható feladat elé állította. Miután 274 lapon által meggyőződhattünk arról, hogy a magyar lélek rátalált önmagára s fölismerete hivatását: most már arra vagyunk kíváncsiak, milyen munkára volt képes fajunk lelke. A mesteremberek, napszá-

mosok helyett hadd lássuk a munkavezetőket, kiknek tervszerű aspirációs valósultak meg s a művészeket, kik a jövő fejlődés útját karczolták a remények viasztálczájára. Látni akarjuk Kazinczyt, Csokonait, a két Kisfaludyt, Berzsenyit, Kölcseyt, Katonát, mindenek fölött pedig azt a nemzeti lelket, melynek pallérozását ily sokan munkálták. Egyszerre kell látnunk a pezsdülő kulturmunkát a munkásokkal, tömegjelenetek után most már a tömegek által megnyilatkozó egyéni alkotó teremtést. Erre annál inkább kíváncsiak vagyunk, minél jobban közeledünk Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai korához. Ugyebár, a csecsemőt, a gyermeket mindnyájan elnéző szeretettel dédelgetjük, tévelygéseit jóakaró figyelemmel igazítjuk helyre. Az ifjút már ringatni kezdik az élet hullámai, próbálják, edzik erejét. A megújulás irodalmunknak ilyen ifjúkora. Aztán a férfikorban benne vagyunk a háborgó tengerben. Ezrek kapkodnak tülekedő fuldoklással halhatatlanság után; olykor sikerül is fellopnia magukat valakinek pazarul üresen tartott csolnakjára; mígnem a jóakaró lélek kap, pártfogolt s protektor együtt buknak a mélységbe. A fejük fölött összecsapó és gyűrűző hullámok újabb áldozatra lesnek. Kik voltak a reményteljes szerencsétlenek, mely vidék szülötti, nemzedékrendjüknek le- s felszarmazása ugyan kit érdekel? Mindaz, mi róluk följegyzésre méltó, csupán ennyi: mely hullám vetette őket fölszínre, mivel egészítették ki az élet háborgó küzdelmének tragikus képét s mely új hullám szorította őket némaságra? Az összefoglaló irodalomtörténetírásnak e nemből egyedül klasszikus példájául csupán Scherer német irodalomtörténetét ismerem, ezt a minden sorában élettől lüktető könyvet. Taine ugyanis sokat bölcsekedik, Nisard kényes ízlésűt figogtatja, Brandes csak a hullámok zajgásában gyönyörködik.

Ily nagy feladat megoldására Pintér ezúttal nem volt képes. Becsületese igyekvése, fáradhatatlan szorgalma még nem társult a művész alkotó tehetségével. Megbízható életrajzai, tudós méltatásai a bibliográfia virágaival díszített kegyeletes síremlékek. Pedig a történetírásnak, ha az valóban hivatásos munkát akar végezni: élővé kell varázsolnia a halottakat. Ennek egyetlen módja van: a történetíró saját lelkéből kölcsönözzön életet.

A hátralevő kötetek megírásához Pintérnek ezt is meg kell tanulnia.

(Kolozsvár)

Borbély István.

Írás- és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Írta dr. *Varga Zsigmond* református theologiai magántanár. Kolozsvár, Stief Jenő és Társa könyvsajtója. 40. 197 lap. Ára 5 K.

Nem csekély örömet és reményt jelent e mű megjelenése. A mióta *Oppert* kimondotta, hogy az ókori műveltség egyik hatalmas eszköze, az ékírást turáni nép találta fel, nagy léptekkel haladt előre ennek az írásnak a megfejése, valamint az általa fentartott kultúra feltárása. A

feltalálók, névszerint a *sumirek* nemzetiségére nézve merültek ugyan föl ellentétes nézetek, de ma már kétségtelen, hogy az a nép, a mely az emberiségnek a nagy szolgálatot tette, az ural-altaji népcsaládba tartozott. E megállapítás megértette a magyar tudományos világgal, hogy itt reá kötelesség vár, mert faja őt jelöli minden más nemzet közt elsősorban arra, hogy ama kultúra eredetére, mibenlétére fényt derítsen. De a feladat nemcsak kiváló tehetséget, az egyesek teljes odaadását, hanem anyagi áldozatot is kíván. Innen van, hogy a kiket a rejtély megoldása eddig bűvkörébe vont, azok, csekély kivétellel, vagy abbahagyták a nem közönséges munkát, vagy nagyobbára a dolog könnyebb oldalát véve, ábrándos szóhasonlítások útján reméltek czélt érni.

Erősen hiszszük, hogy Varga Zsigmond többre hivatott és azon az úton, a melyen elindult, célhoz jut. Úgy tudjuk, hogy hosszasabban időzött külföldön és a legjelesebb szaktudósok vezetése alatt végezte alapvető tanulmányait s most széleskörű nyelvészeti készültséggel és megfelelő történelmi ismeretekkel végzi bűvárlatait. Fáradságos és áldozatokkal járó munkájában egy Kőrösi Csoma Sándor szelleme lelkesíti, e nagy férfiú emlékének szentelvén a szerző jelen művét is.

Ebben a sumir-babyloni-assyr műveltség körébe tartozó, valamint az azzal érintkező népek eredetét, kulturális jelentőségét, különösen pedig írásuk kérdését világítja meg. Ismerteti az egyiptomi írás alapelveit, a héber-phoeniciai és proto-elamita írást, mintákat ad az eddig megfejtetlen krétai, cyprusi és hittita írásjegyekből. De a legrészletesebbek és a legmélyebbre hatók bűvárlatai és fejtegetései ott, a hol maga is a legönállóbb: a sumir-babyloni-assyr írás eredetét, fejlődését és egész rendszerét illető kérdésekben.

Szép számmal állítja össze az ékíratú jegyek képirásos ősfarmait, majd ismerteti azokat a tényezőket, a melyk hatása alatt az ékíratú jegyek változásokon mentek keresztül, jelentékenyen megszorodtak és komplikálódtak. E tényezők: a jelösszeolvadás, jeldíszítés, jeldifferenciálódás, gunirozás és jelösszetétel. Megismertet azzal a folyamattal, a melynek rendén az eredeti sumir jegyek átmentek a babyloni-assyr írásba s ezzel az eredeti ideografikus és hangértéki viszony megzavaródott.

Legbecsesebbek azok a fejezetek, a melyekben a sumir szókincsre és egyéb nyelvészeti emlékekre támaszkodva a rokonnyelvekkel való bőszes összehasonlítás útján kimutatja, hogy a sumir nyelv szókincs-, hangtan-, grammatika- és mondattanbeli egyezések alapján az ural-altaji nyelvcsaládba tartozik. Beszélőinek őshazáját, ugyancsak nyelvi jelenségekből indulva ki, Nyugati- és Keleti-Turkesztánban véli feltalálhatni. Az ural-altaji népek közé sorozza a kaukázusi népeket, etruskokat. Ke-

verék népnek tartva az egyiptomiakat, bennük nubiai, libyai, valamint délről jövő punti semita és északról, a syriai sivatagból előnyomuló, szintén semita elemeket lát. Az Egyiptomot leigázó hykszoszokat hittitáknak tartja.

Bizonyára a szerző sem kételkedik abban, hogy mind a részletesebb bonczolás alá vett, mind pedig a csak megpendített kérdésekben sok a probléma. Így részemről nem látom kimutatottnak az egyiptomi hieroglyfák és a sumir ékírás közös eredetét. Hiszen a találó jegyeknél, mint p. o. a beszédet jelző száj, a járást jelentő láb fölvétele mind a kétféle írásrendszerbe, oly természetes, kézenfekvő, hogy a külön eredet mellett is elképzelhető. Továbbá a phoeniciai írás eredetét az ékírásból *Delitzsch* után sem látom oly kétségtelennek, mint szerző, hanem méltányolva *de Rougé* bizonyítékait, természetesebbnek találom, hogy az egyiptomiakkal szintén korán érintkező phoeniciaiak betűiket a hangjel-(betű)írassá fejlett egyiptomi írásból vették inkább, mint a szótagírásnak maradt ékírásból. De eddig kifejtett munkássága és eredményei után éppen a szerző hivatott ama problémák nagy részét megfejteni.

Jelen műve nem rendszeres, sem kimerítő tárgyalása a fölvetett kérdéseknek s nem is csupa új „adalék“ a keleti népek történetéhez, mert helyenkint ezekből csak rövidebb összefoglalást ad, de azonkívül, hogy *sok új és igen értékes eredményt mutat fel*: a fontos tárgynak oly ismertetése, a mely alkalmas az iránt a legnagyobb érdeklődést kelteni. E célzt előnyösen szolgálja az irodalom gondos egybeállításai is.

Vajha Varga Zsigmondnak lelkes és máris nagy eredményű munkássága nemcsak neki biztosítaná a további, megfelelő munkatért, nemcsak hasonló hivatott erőket nyerne meg az ügynek, hanem tenné ezt magáévá a köz, az állami kormány s a külföld példájára nyújtana maga is hathatós támogatást a helyszíni tanulmányozás, kutatás intézményes beállítása útján.

S.

Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen in Siebenbürger Sachsenlande. (Eine bürgerrechtliche Vorstudie, zugleich ein Beitrag zum deutschen Kolonisterrecht in seinem Verhältnis zu fremdnationalem Recht in Ungarn) von Georg Müller Nagyszében (Herrmanstadt) 1912.

Az erdélyi szászok régtől fogva szorgalmasan gyűjtik a tőlük lakott részekre vonatkozó adatokat. Jól rendezett, gazdag levéltáraik is megkönnyítik a kutatásokat s azért régtől fogva becses történeti művekkel működnek közre Erdély multjának felderítésén.

E derék művek közé tartozik Müller György nagyszébeni levéltáros úr fentjelzett könyve is. Hozzá még e műve nem csupán az erdélyi szászokat érinti (bár leginkább őket), hanem egész Erdélyt, sőt egész Magyarországot, mert az oláhok bevándorlását és lassú elterjedését rész-

letesen és elvitázhatatlan adatokkal igazolva tárja elénk. Nem kerülte el az ő szorgos figyelmét a legkisebb nyomtatott adat sem, de mégis művének jó része az eredeti levéltári kutatásokon nyugszik.

A föld- és szőlőműveléssel foglalkozó szászok nem nagyon szerették a határokat őrizni a kúnok betörései ellen s azért pl. a ramaszi szászok már 1205-ben felmentést kérnek és kapnak a határőrzés terhe alól. Tulajdonkép ez volt a kiinduló pontja a Balkán-hegységen élő oláhok áttelepítésének. Az Erdélyt Kunországtól (most Románia) elválasztó nagy, erdős hegyek őrizetére 1183-ban hozott át belőlük egy csapatot III. Béla király és adott nekik földet, illetőleg erdőt, legelőt a mai Fogarasmegyében.

1241-ben a tatárok éppen a gazdag szász népet öldökölték és fogyasztották keményen s ennél fogva a szászok 1241 után nem voltak képesek a határokat őrizni s nem voltak elégségesek a birtokukba vett területeken új meg új falvakat alkotni s így kivált az erdős részeket értékesíteni. Azért előbb egyes nagyközségek, utóbb egyes székek, végül a gazdagabb városi polgárok oláhokat fogadtak föl, rájuk bízták a határok őrzését, barmaik legeltetését s az átengedett földek használatáért különféle, nagyobbrészt természetbeli szolgáltatmányokat, járandóságokat kötöttek ki.

Müller, hogy e jogi helyzetet annál világosabban szemünk elé állítsa, külön fejezetekben adja elő az egyes községek határában keletkezett és így a községek tulajdonában levő földeken lakó oláh falvak, azután az egyes székekhez tartozó oláh falvak s végül a városok külvárosaikban lakó oláhok jogi helyzetét.

Kimutatja Müller, hogy a szász községekhez tartozó, mert az ő földjükön települt, oláh falvak közül Vajdá (= Neudorf = Ujfalu) Ramasz határában 1486—1551 közt (30. l.), Guraró = Auendorf Kereszténysziget szász község határában 1476 táján (31.), Paplaka Kistorony = Neppendorf határában nem sokkal 1502 előtt (35.) keletkezett. A mai Resinár = Städterdorf Nagy-Szeben határában, Czód falu Nagy-Disznód = Heltau határában 1233—1383 közt keletkeztek ugyan (39., 55. ll.) de még 1383-ban e falvaknak nincs megállapodott nevük. Dálya Kelnek szász község határában, Oláh-Pián Szász-Pián határában, Lomán, Rekitta és Sztrugár oláh falvak Szászsebes határában 1400 körül keletkeztek (63), Oláh-Tyúkos telepítése 1555 körül kezdődött ugyan, de csak 1627-ben lett végleges (68.), Kerpenyét Szász-Orbó határában csak 1504 után keletkezett (72.), Ród falu pedig Nagy-Apold határában 1419-ben részletesen ismert feltételek mellett telepített (75.).

Az egyes székekhez tartozó oláh falvak még későbbi eredetűek, mert a székek csak már előbb meg volt, de elpusztult falvakba telepítettek oláh családokat. Így a beszterczeszéki Nagyfalva és Szentiván falvak

csak 1602 után kaptak oláh lakosokat (109. l.), Vermes faluba 1630-ban költöztek az oláhok Moldovából (110. l.). A szászvárosi széket az 1438-iki és az 1479-iki török betörések erősen megviselték s azért itt Alkenyér, Berény, Berkász, Szarkafalva és Kásztó már 1515-ben oláh falvak, pedig 1334-ben még mind katolikus szász és magyar lakosokkal bírtak (112—13.). A szebeni szék Felek és Szakadát nevű falvaiba 1582-ben telepíték az oláh lakosokat (121—24, 150.). A nagyobb városok külvárosaiba, hóstátjaiba, majorjaiba mint pásztorok, szolgák, munkások 1392 után kezdtek behúzódni. Érdekes, hogy a szebenszéki Bongárd (Baumgarten) faluban a XVI. században bolgárok laktak (117.) éppen úgy, mint Kis-Csergeden.

Müller minden egyes fejezetben részletesen ismerteti az oláh települők kötelezettségeit, adóját és így a köztörténeti adatokon kívül sok műveltségtörténeti adatot is felsorol.

Végül függelékként ismerteti Müller azon régi vitát, vajjon az úgynevezett oláh- és bessenyő-erdőben, továbbá a talmácsi és szelistyei uradalmakban lakó oláhok egyenlőjogúak voltak-e a szászokkal? Második függelékét is írt az 1210-ben említett szebenmegyei oláhokról, mert ez új adat (Századok, 1912. 291—4.) fontosságát az első oláh települők jogi helyzetére nézve rögtön felismeré.

Mivel e kötetből is látszik, mily nehéz Erdély sokféle nemzetiségének bevándorlását és egymáshoz való jogi viszonyait megállapítani s mivel e kérdésben a legkisebb tévedés is nagy bajokat okozhat, nem veheti rossz néven a szerző, ha egy pár tévedésére figyelmeztetem.

Kár volt a szerzőnek az erdélyi oláhok jogi helyzetére vonatkozó értekezések közt felemlíteni Gagyi közlését az árvamegyei oláhokról (7.), mert hisz ezek nem voltak valóságos oláhok (rumunok), hanem csak oláh szokás, vagy oláh jog szerint szolgáló tót pásztorok (Ethnographia, 1904. 256—264. Ernyey J. értekezése).

Tévedes azt állítani, hogy 1256-ban az oláhok a királynak a baramból tizedet adtak volna (Viehzehntabgabe, 14. l.), mert az oklevél csak azt mondja, hogy a székelektől és oláhoktól kapott jövedelemből a király ad tizedet az esztergomi érseknek.

Az 1385-ben említett és medgyesi kerületben lakó oláhok alatt nem az erdélyi medgyesi székben lakókat kell érteni (171. l.), hanem a szatmármegyei Aranyos-Medgyeshez tartozókat! Ha az egész oklevelet megtekinti, nyilvánvaló ez.

Azon más, nem szász nemzetiségű emberek, a kik 1319-ben a besztercei székben laktak, semmiesetre sem voltak oláhok, hanem vallonolászok, bessenyők és esetleg oroszok.

A magyar történetírók köszönettel fogadhatják Müller e művét s nagy hasznát vehetik, csak az a kár, hogy a helynevek még a mellékelt

térképen sincsenek magyarul feltüntetve. Vajjon mivel érdemelték meg a magyarok, hogy nekik e mű használatánál még külön térképet és helységnévtárat is kell elővenniök?

(Nagyvárad.)

Karácsonyi János.

A görcsönyi Vargha család története. Czimerrajzzal és hat leszármazási táblával írta: (így) dr. *Vargha* Zoltán. Budapest, 1913. 8r. 31 l. és 6 tábla. Ára?

Hogy az egyszerű nemesi családok történetével is ideje volna már egyszer komolyan foglalkozni, régóta hirdetjük és valljuk. A nemzet története a Szent Korona tagjainak történetében éppen úgy visszatükröződik, mint a hogyan egy csepp víz is elegendő a napsugár színeképe előidézésére. Csakhogy míg a Szent Korona örök és változatlan történelmi és közjogi valóság, egyes tagjai, a magyar nemesek sorsa és családjuk történelme, roppant változatos és szeszélyes pályát futnak meg. Talán nincs Európának egyetlen oly társadalma, melyben a történelmi, kivált a köznemesi családoknak annyi áldozatot kellett volna hozniok a nemzet jövődjéért, mint a magyarnak. De bizonyos, hogy az autogenezis rejtelve a nemzet- és államfentartó rendi társadalomban természeti törvényé vált.

Nem árt erre gondolni s főként most, mikor részint a multnélküli Jánosok, részint az oroszslánszajú Richardok, részint a kékszakállú Henrikek, nemzeti hagyományt, történelmi szabadságot és társadalmi erkölcsöt tagadó dogmából foltozzák össze mindent eltakaró subáikat. A görzsönyi Varghák czimerében őrt álló daru éppen úgy emlékeztet a nemzet-föntartó köznemesség történelmi hivatására, mint arra, hogy a daru okosságára és éberségére ezután is szüksége lesz minden magyarnak.

Sajátos jelenség s mai életünkben nem ez az egyetlen ellentmondás, hogy a demokratának kikiáltott XX. század fia könyökével tülekedik a lenézett történelmi nemesség sánczain belül kerülni; hogy ma, mikor az előjog már nem váltható fel csengő értékre, csengő értékeket vetnek oda a kigúnyolt kutyabőrért. Az ilyen kis monografiák éreztetik igazán, hogy a századokon keresztül zajtalanul élő, folyton küzdő és dolgozó köznemesi családok méltán érdemelték meg, hogy a Szent Korona tagjaiul tekintessenek. De eszméltetnek arra is, hogy az új elemek az egyenlőség korszakában azért kívánnak *nemesedni*, mert érzik, hogy nem elég a hazában élni, a hazához tartozni is kell s ezt valamiképpen igazolni is illik. Ez a benső törvény, melynek csupán szimboluma a czímer, uralkodni fog ezután is s meg fogja adni az egész magyar társadalomnak azt az ellenálló erőt, melynek csendes munkáló energiája éppen a kis nemesi családok történetében beszédesen szól hozzánk. —rd—